

szágon.) Ha Dosztojevszkij (mint Engels, Sztálin, Maniu vagy Makarenko) egy ugyancsak régi szokás emlékeként adatok nélkül szerepel a névmutatóban, akkor Kádár Jánosról miért készült részletes életrajz: az ő élete talán kevésbé ismert, mint Makarenkéé? Néhány esetben viszont hiányolunk egy-egy lényeges adatot – Atzél Ede báró román börtönben halt meg, A. Kollontaj a „munkásellenzék” szellemi vezére, Sz. Lozovszkij a Komintern egyik vezetője volt és halálának éve (1952) is ismert.

Ha a recenzensnek tere marad ilyen apróságokkal foglalkozni, azt mutatja: lényeges kifogása nincs a szerkesztés ellen, mert nem is lehet.

Hajdu Tibor

„Oly távol vagy tőlem és mégis közel”*

Aligha vetemedett még magyar történész arra, hogy egy népszerű rock-opera közismert sorát válassza egy szaklapban megjelentetni szándékozott írása címéül. Hogy mégis erre vállalkoztam, annak az a magyarázata, hogy Pataki Ferenc monográfiájának olvasása közben mindvégig úgy éreztem, mintha hatalmas belső feszültség dolgozott volna a szerzőben. Erre szeretnék utalni ezzel – a kissé banális és a témától némileg idegen – képpel, amely ugyanakkor érzékelteti az író különleges helyzetét. Miről is van szó?

Pataki Ferenc munkája több mint ötvenéves gondolkodói–emlékezősi folyamat végeredménye, messze a legszínvonalasabb munka, amelyet eddig a népi kollégiumi mozgalom történetéről írtak. De mielőtt bemutatnánk a mű nem kevés erényét és jóval kevesebb gyarlóságát, vessünk egy pillantást a szerző által vizsgált problémahalmazra.

A NÉKOSZ ma már kevésbé ismert betűszó, amely a 20. század egyik legeredetibb magyar politikai jelenségét takarja: a népi kollégiumi mozgalmat. Ahogyan Pataki Ferenc is rávilágít, a Horthy-rendszer második felében a nehéz szociális helyzetű, és tehetséges fiatalok felemelkedése, iskoláztatása jelentette az egyik legnagyobb kihívást. A politikai osztály reform iránt elkötelezett csoportjai és egyéniségei különböző módokon: ösztöndíjakkal, természetbeni adományokkal, szálláshelyekkel próbálták segíteni a szegény sorsú gyermekek előbbre jutását. Természetesen igen változatos elképzelések bukkantak fel ezzel kapcsolatban, legyen szó Németh Lászlóról, Mester Miklósról vagy Zilahy Lajosról. Mindamellet a Bolyai/Györfy Kollégium, majd az 1946-tól szárba szök-

* PATAKI Ferenc: *A NÉKOSZ-legenda*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 515 p.

kenő népi kollégiumi mozgalom valósította meg a tehetséggondozás és az elitnevelés egyik legsikeresebb magyar modelljét.

A Népi Kollégiumok Országos Szövetségének, vagyis a NÉKOSZ-nak a története igen sok szálon futó história, és a szerző nem csupán a mozgalom szűken vett tízesztendő történetét „meséli el”, hanem a hozzá tapadó mítoszokat, legendákat is – és az utólagos szépítéseket vagy rágalmazásokat szintén górcső alá vette. Ebben a tekintetben pontos a kötet címe: *A NÉKOSZ-legenda*.

Az egykori népi kollégisták közé tartozó szerző műve nem szigorúan vett történeti monográfia, amit önmagában az is mutat, hogy a munka az Osiris Könyvtár Pszichológia-sorozatában jelent meg. Pataki Ferenc is felhívja erre a figyelmet, amikor az előszóban „történeti szociálpszichológiai vizsgálatnak” nevezi művét, amely „egyszerre szeretne egy közösség történetének a krónikája és tagjainak személyes pszichohistóriája” lenni.

Ennél a pontnál szeretném előre bocsátani, hogy jómagam mit tartok a mű három legnagyobb erényének, és mit legkevésbé aládúcolt részének. Pataki Ferenc, aki az előszóban leírtak szerint három évet töltött a NÉKOSZ kötelékében, közel fél évszázadda írta a témáról első kisebb tanulmányát. Saját maga is kitér erre az írásra mint a NÉKOSZ-historiográfia részére és némiképp mentegetni igyekszik akkori önmagát. Számomra azonban a cikknek inkább pozitív olvasata volt, mivel a magyar kollégiumi hagyományra mint a NÉKOSZ-gondolat előzményére hivatkozott. Ezzel csupán azt szeretném jelezni, hogy Pataki Ferenc alkotása hosszú érlelődésen ment keresztül, mielőtt elnyerte végleges formáját. Ennek is köszönhető, hogy a szerző alaposan és mértéktartó higgadtsággal járta körül a NÉKOSZ történetének pedagógiai és szociálpszichológiai részét. Bár ehhez a témához magam nem értek, megjegyezném: csak örülhetünk neki, hogy a szerző elvégezte, ráadásul – amennyire meg tudom ítélni – kitűnően ezt a cseppet sem könnyű feladatot. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy Pataki Ferenc komoly elhatározással túllépett az eddigi NÉKOSZ-pátoszon és kárhóztatáson egyaránt és – amennyire ezt saját érintettsége lehetővé tette – önkritikusan fogalmazott a témát illetően. Ehhez az önkritikussághoz kapcsolódik a monográfia harmadik nagy erénye: a népi kollégista nemzedék nagy szellemi terméke ez a mű. Igaz, hogy egy szerző tett kísérletet a magyar történelem egy szakaszának – amely egybefonódott személyes sorsával is – a tisztázásra, de ezt a kötetet mégis kollektív vállalkozásnak érzem, amelyben egy jelentős generáció vetett számot saját szerepével.

Mielőtt bárki kételkedni kezdene, hogy hódoló írást vagy tárgyyszerű kritikai recenziót olvas-e, szeretnék rámutatni a munka talán egyetlen gyenge pontjára. Nem tudhatom milyen elvek szerint írta meg könyvét

Pataki Ferenc, mennyiben akart vagy nem akart forrásfeltáró munkát végezni. Tény azonban, hogy csupán kiadott levéltári forrásokra és emlékiratokra támaszkodott, így az 1945-öt megelőző időszakról semmi olyan új tényt nem tudhatunk meg, ami már az 1970-es évek végén ne lett volna ismert. Pataki az úgynevezett NÉKOSZ-kötetekre támaszkodott, amelyek valóban hatalmas forrásanyagot mozgattak meg, ami úttörőnek számított akkoriban. De ha bárki belelapoz *A fényes szelek nemzedéke* című vaskos munkába, láthatja, hogy a cenzúra és maguk a szerkesztők is eléggé megrostálták, megválták, és így akaratlanul is torzították a forrásokat: részben a kor kényes politikai kérdései, részben a kollégisták, így Kardos László múltat megszépítő szándékai miatt. Éppen ezért ma már nagy „hiányérzetet” kelt ez a két kötet. Egy ponton Pataki Ferenc saját maga is korrigálta e munka egyik hibáját, hiszen a valóságnak megfelelően arról ír, hogy Bárdossy László volt miniszterelnök vett részt a Györfly Kollégium alapkö-letelési ünnepségén 1943-ban, míg az ominózus kötetekben még Kállay Miklós szerepelt. Ám a háború előtti Bolyai és Györfly Kollégium szövevényes történetének megírása további forráskritikát igényelt volna. Úgy tűnik, a szerző erre nem kívánt vállalkozni.

Az 1945 utáni korszak tekintetében más a helyzet, itt a szerző saját érintettsége okán is jobban tudott korrigálni, másrészt rendelkezésre állott Svéd László remek forrásgyűjteménye, *A megforgatott világmegforgatók*. Ennek köszönhetően az 1945 utáni korszak legfontosabb történései ismertek és a szerző nyugodt szívvel törekedhetett a teljességre. Bár a Politika-történeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) igen gazdag NÉKOSZ-fondja különösen a vidéki népi kollégiumok esetében kicsit árnyalta volna a képet. Ez azonban magyarázható azzal a ténnyel, amit a szerző maga is hangsúlyoz, hogy tudniillik a munka a Györfly István Kollégiumra és a budapesti népi kollégiumokra koncentrál. Azt természetesen senki sem vitathatja, hogy mely kollégiumok voltak a hangadók az egész mozgalmon belül, de jelenleg éppen a vidéki kollégiumi hálózatról tudunk nagyon keveset.

Az általános megjegyzéseket követően tekintsük át Pataki Ferenc munkájának főbb mondanivalóját. Az előszóban – túl azon, hogy nagyon tisztességes módon tisztázza saját szerepét, a témához való kapcsolatát – a szerző a népi kollégiumi gondolat eszmevilágát mutatja be. A népi mozgalmat tartja legfontosabb eszmei forrásnak, amely mozgalom a népfront-gondolat révén megpróbált közös nevezőt kialakítani a marxizmussal. Ezt testesítette meg a népi kollégiumi mozgalom, amely magyar történeti hagyományokba kívánta beágyazni a szocializmus programját. Mintha Pataki Ferenc maga is így járna el, hiszen bőséges teret szentel a kollégium, ezen belül az autonóm kollégium magyar hagyo-

mánya bemutatásának és sorra veszi a protestáns kollégiumi és a népi kollégiumi gondolat közös jegyeit. Úgy vélem, ez a munka egyik legki-forrottabb és legjobban sikerült fejezete.

A mozgalom előzményeiről és forrásairól szóló fejezet szintén kielégíti az olvasó kíváncsiságát. A szerző jól összefoglalta azoknak a mozgalmaknak és irányzatoknak (a népfőiskolai mozgalom, a Parasztfőiskolások Közösségének, Teleki Pál–Magyary Zoltán körének) a történetét, amelyekből az első népi kollégium, a Bolyai kisarjadt. Azonban e fejezet és a következő kapcsán újra hangsúlyozni kell, hogy sajnálatos az elsődleges források felkutatásának és feldolgozásának elmaradása. Hiszen a szerző azt írja, hogy a Parasztfőiskolások Közösségének (PFK), az egész mozgalom közvetlen előzményének történetét jórészt visszaemlékezésekből tudjuk rekonstruálni, mivel egykorú források alig maradtak fenn. Ha az ember csak *A fényes szelek nemzedéke* című kötetet veszi a kezébe, ez a kijelentés igaznak tűnik – ám az már ebben a kiadásban is látható, hogy a Bolyai Kollégium létrehozásáról határozó PFK-gyűlés jegyzőkönyvét csak töredékesen tették közzé. A PIL-ben lévő NÉKOSZ-fondban 17 ülésről maradtak fenn jelenléti ívek, több ülésről jegyzőkönyv, ismerjük a szervezeti szabályzatot és a szakosztályi felépítést is. Összességében azonban azt mondhatjuk, hogy Pataki Ferenc mindent kihozott a kiadott forrásokból, amit csak lehetett, de sajnos ezek a források közel sem teljes körűek.

Mint említettem, ebből a hiányosságból leginkább az 1945-ig tartó időszakra vonatkozóan adódnak problémák, hiszen például nem derül teljesen, hogy milyen erős szállakkal kötődött a Györffy Kollégium a politikai elit bizonyos csoportjaihoz. Bár a szerző elismeréssel szól a Zsindely házaspár tevékenységéről (és egyben kritizálja a népi kollégisták ezzel kapcsolatos magatartását), de bizonyos problémákat sajnálatos módon nem vizsgált meg. Így nem vette nagyító alá a Turul Szövetség és a kollégisták, a Magyar Közösség és a kollégisták, a Magyar Élet Kiadó és a kollégisták kapcsolatrendszerét. Ám minden hiányosság ellenére kirajzolódik a Bolyai/Györffy Kollégium háború előtti történetének fő vonala: egy harmadikutas fiatal társaság fokozatos balratolódásának története ez, amely történet a németellenes harcban és a Magyar Kommunista Párt, illetve a Nemzeti Parasztpárt melletti felsorakozásban végződött.

Az 1945-öt követő időszakban már személyes élményeire is támaszkodhatott a szerző, ezeket be-be csempészi a szövegbe, így színesítvén a történetet. A kötetnek ez a része egyre izgalmasabb. Különösen figyelemre méltó az 1948–1949-es tanév elemzése, amit eléggé elhanyagoltak a korábbi írások. Az 1946-ban megalakuló és 1948-ig töretlenül virágzó népi kollégiumi mozgalmat, amely több ezer mezítlábas parasztygyermene-

ket juttatott el az iskolák padjaiba, igen érzékletesen mutatja be a szerző. A könyvnek a kollégisták mindennapjairól, közéleti tevékenységéről, eszmevilágáról és politikai eltévelyedéseiről szóló része sodró lendületű. Nagyon finoman és okosan birkózott meg Pataki Ferenc a legnagyobb ellentmondással is: azzal, hogy miként válhatott a NÉKOSZ kegyvesztetté Rákosi szemében, miközben maga is hozzájárult a diktatúra kiépítéséhez. A pedagógiatörténet és a társaslélektan után érdeklődők kiváló esettanulmányt kapnak ezekben a fejezetekben. Mint már utaltam rá, a könyv egyik erényének tartom, hogy bő teret szentelt a NÉKOSZ utolsó tanévének, amely a politikai harcok helyett inkább a pedagógiai kísérletezés jegyében telt el. A szerző – érezhető és érthető rokonszenvedésére – kellő távolságot tudott tartani egykori barátaitól, kollégistatársaitól. Számomra élmény volt olvasni a mozgalom két vezéregyenységéről, Kardos Lászlóról és Gyenes Antalról adott lélektani portrét. Ebből a részből csupán egyetlen dolgot hiányoltam: fontos lett volna akár több oldalon keresztül is felsorolni azoknak a kollégistáknak a nevét, akik országosan ismert művészek, tudósok, politikusok, közéleti emberek lettek (igaz, a szerző még a mű elején felsorol jó néhány nevet).

Pataki Ferenc a könyv utolsó nagy egységében a mozgalom utóéletéről villant fel néhány filmkockát. Itt nem vállalkozott összefüggő történet elmondására, amit igen jól tett. Hiszen már nem lehet egységes népi-kollégista-társaságról beszélni, mivel több ezer párhuzamos életút futott egymás mellett. Másrészt ebből a korszakból olyan mértékig feltáratlanok a források, hogy teljesen lehetetlen bármilyen utótörténetet is írni. Hiszen nem tudjuk, hogyan vettek részt a kollégisták az 1956-os forradalomban, hányukat és milyen formában érintette a forradalmat követő megtorlás. Mint ahogy azt sem tudjuk, milyen mértékben álltak szemben, ha szemben álltak, a Kádár-rendszerrel és hogyan kapcsolódtak, ha kapcsolódtak, az ellenzéki mozgalmakhoz.

A vaskos kötetet lezáró összegzésben a NÉKOSZ-hagyományból két fontos elemet ragadott ki a szerző, s ezek mindegyike közel áll a recenzens szívéhez. A NÉKOSZ jó példát nyújtott a társadalmi esélyegyenlőtlenségek csökkentésére azzal, hogy a szegény, vidéki, nem értelmiségi családokból jövő fiatalok számára lehetőséget adott a felemelkedésre. Másrészt a népi kollégiumok jelentették az alapját annak az autonóm szakkollégiumi rendszernek, amelynek fenntartása és fejlesztése ma is elsőrendű feladat. Mindezeket hitelesítette a szerző teljesítménye hiszen egykori kollégistaként közlőként szemlélte a NÉKOSZ-t, de gyakorló szociálpszichológusként távolról látta azt.

Papp István